

УДК:316.(752.4)

Jamshed JURAYEV,
BuxDU dosenti v.b, sotsiolog
E-mail: jamshid-j-r@buxdu.uz, jurajamshid@gmail.com

Sotsiologiya fanlari doktori (DSc) B.Sh Karimov taqrizi asosida

G'ARB OLIMLARINING MARGINAL SHAXS VA MARGINALLIK TUSHUNCHALARIGA OID ILMIY QARASHLARI

Аннотация

Ushbu maqolada marginal va marginallashuv atamasi tarixiga oid ilmiy soha vakillarining tadqiqotlari, fikr va mulohazalari tahlil qilingan. Muallif tomonidan Amerika, Yevropa va jahon hamjamiyati olimlarining marginal shaxsga bo'lgan ta'riflari keltiriladi. Shuningdek, sotsiologiya fanida marginallik tushunchasidan foydalanish masalalari ko'rib chiqiladi. Muallif ijtimoiy fanlarda marginallik tushunchasining paydo bo'lishi va uning bugungi uslubiy izchilligini baholash haqida umumiy ma'lumot beradi. «Tarkibiy» va «ob'yektiv» marginallik tushunchalari tanqid qilinadi. Marginallik masalasiga oid G'arb olimlarining turli sotsiologik qarashlari bayon etiladi.

Kalit so'zlar: Marginal shaxs, marginallik, marginallashuv, biotik omil, adaptasiya, fenomenologiya, «madaniy gibridd», «irqiy gibridd», «chegaradagi odam», «adashgan», «begona».

НАУЧНЫЕ ВЗГЛЯДЫ ЗАПАДНЫХ УЧЕНЫХ НА ПОНЯТИЯ МАРГИНАЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ И МАРГИНАЛЬНОСТИ

Аннотация

В данной статье анализируются исследования, взгляды и суждения представителей научной сферы относительно истории термина маргинал и маргинализация. Автор представляет определения маргинализованного человека учеными Америки, Европы и мирового сообщества.

Также рассматриваются вопросы использования понятия маргинальности в социологии. Автор дает обзор возникновения понятия маргинальности в социальных науках и оценку его методологической состоятельности на сегодняшний день. Критикуются понятия «структурная» и «объективная» маргинальность. Представлены различные социологические взгляды западных ученых на проблему маргинальности.

Ключевые слова: Маргинал, маргинальность, маргинализация, биотический фактор, адаптация, феноменология, «культурный гибрид», «расовый гибрид», «человек на границе», «заблудший», «чужой».

SCIENTIFIC VIEWS OF WESTERN SCIENTISTS ON THE CONCEPTS OF MARGINAL PERSONALITY AND MARGINALITY

Abstract

This article analyzes the researches, opinions and opinions of representatives of the scientific field regarding the history of the term marginal and marginalization. The author presents the definitions of a marginalized person by scientists from America, Europe and the world community.

Also, issues of using the concept of marginality in sociology are considered. The author provides an overview of the emergence of the concept of marginality in social sciences and an assessment of its methodological consistency today. The concepts of «structural» and «objective» marginality are criticized. Various sociological views of Western scholars on the issue of marginality are presented.

Key words: Marginal person, marginality, marginalization, biotic factor, adaptation, phenomenology, «cultural hybrid», «racial hybrid», «man on the border», «lost», «stranger».

Kirish. Zamonaviy sotsiologiya marginal shaxs faoliyatini ijtimoiy sohadan ajralgan holda o'rganish murakkab ekanligini alohida e'tirof etmoqda. «Marginallik» atamasining kelib chiqishi va qo'llanish tarixi uni tushunish uchun juda muhimdir. XX-asr Amerika sotsiologiyasida 100 yildan ortiq vaqt davomida nafaqat ushbu fanda o'z ahamiyatini saqlab qoldi, balki faylasuflar, madaniyatshunoslar, siyosatshunoslar, iqtisodchilar va ayniqsa sotsiologlarning diqqat-e'tiboriga sazovor bo'ldi.

Ko'plab tadqiqotlarga ko'ra, so'nggi yigirma yil davomida chet elda marginallik fenomeniga qiziqish faqat o'sishda davom etmoqda. Xususan, bugungi kunda marginallik nafaqat oddiy hodisa, balki ommaviy ong omiliga aylanib bormoqda. Buni so'nggi yillarda atama qo'llanilishining jadal sur'atlar bilan o'sib borayotgani ham ko'rsatadi. 2001 yilda Google[1] qidiruv tizimida marginal tushunchasiga rus tilidagi 1200 dan ortiq havolalar mavjud

edi. 2012 yil boshida bunday havolalar soni 78 500 ta bo'lsa, 2022 yilda 105 000 tadan ortiq hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Marginal inson tushunchasini sotsiologiya faniga birinchi marta amerikalik sotsiolog, Chikago sotsiologiya maktabining asoschisi Robert Ezra Park (1864-1944 yy.) immigrantlar o'rtasidagi jarayonlarni o'rganishga bag'ishlangan «Inson migratsiyasi va marginal odam» (1928) (Human migration and the marginal man)[1 - P. 881-893.] esesida ishlatgan. Keyinchalik, R.Park «Shaxs va madaniy nizo» (1931) asarida[1], «Madaniy to'qnashuv va marginal shaxs» (1937) Everett Verner Stounkvist (1901-1979 yy.) kitobida so'zboshi sifatida marginal tushunchasini tariflagan.

Shuningdek, marginal shaxs konsepsiyaning rivojlanishidagi muhim bosqich sifatida E.V.Stounkvistning «Marginal odam: shaxs va madaniy ziddiyatga oid tadqiqotlar» (1937)[1] monografiyasida marginallashuv

muammolariga oid ilmiy qarashlarini izohlagan. Keyingi bosqich Charlz Evans Xyuzning «Ijtimoiy o'zgarishlar va maqomga qarshi norozilik: marginal inson hadiqa ocherk» (1949)[1] asarida o'z ifodasini topgan. E'tiborli jihati shundaki, XX-asrning boshlarida marginal shaxs va marginallikka oid qarashlar amerikaning Chikago maktabi vakillari tomonidan tadqiqotlarda ilgari surilgan bo'lsada, ular bilan bir qatorda Yevropada ijtimoiy o'zaro ta'sir nazariyasi asoschisi, faylasuf, sotsiolog Georg Zimmel (1858-1918 yy.) tomonidan ham tadqiq etilgan. Jumladan, uning «Begona bilan hamrohlik»[6] asarida migrasiya va turli ko'chishlar oqibatida jamoaga kelib qo'shilgan insonning adaptatsiyasi, u bilan kechayotgan ijtimoiy ichki va tashqi nizolar va uning oqibatlari to'g'risida tadqiqotlar olib borilgan.

Shuningdek, asli Yevropalik bo'lgan fenomenologik sotsiologiya asoschisi Alfred Shyus (1899-1959 yy.) ham o'zining «Begona» (1944)[7] asarida marginal shaxs nazariyasini ilgari surib, unda begona va notanish odam tushunchalariga ijtimoiy fenomenologiya nuqtai nazaridan qayta talqin qilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Marginal insonga oid nazariyalarning uzluksiz tarixiy turkumini yaratish uchun funksional jihatdan ahamiyatli bo'lgan klassik manbalarning bunday tanlovi marginallik tushunchasini dastlab to'ldirilgan ma'noni sezilarli darajada cheklaydi va ko'p jihatdan buzadi, va evristik potensialdan uzoqlashtiradi. Marginallik haqida ancha kengroq tushunchani quyidagi fikrlar asosida shakllantirish mumkin.

Birinchidan, marginallik bilan bog'liq hodisalar doirasi R.Park tomonidan nafaqat «marginal shaxs» atamasi bevosita qo'llaniladigan asarlarda, balki ushbu atama ishlatilmaydigan ishlarda, ya'ni kiritilishidan oldin yozilgan asarlarda ham muhokama qilingan. Ushbu harakatlar hisobga olinishi kerak[8].

Ikkinchidan, marginallikni muhokama qiluvchi Chikago maktabi sotsiologik tadqiqotlarining o'ziga xos xususiyati shundaki, R.Park tadqiqotlari asosida uning bir qator shogirdlari ham marginal insonga oid nazariyalarni

o'rganishda yanada mukammalroq yondashdi. Xususan, ular marginal shaxs atamasini o'rniga yangicha bo'lgan unga monan yoki deyarli sinonim bo'lgan atamalarni «madaniy gibril», «iriy gibril», «chegaradagi odam», «adashgan», «begona» ilmiy ommaga qo'llashdi.

Uchinchidan, «marginal shaxs» tushunchasi R.Park tomonidan umumiy munosabatlar tizimi doirasida ishlab chiqilgan va u o'zi yaralgan tizimdan boshqacha yondashuvlar asosida talqin qilishi maqsadga muvofiq emas. «Marginal shaxs» tushunchasi boshqa sohalarida qo'llanilsada, u R.Park tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiyani to'ldirish uchun xizmat qilishi kerak[1- B.58-66].

Tahlil va natijalar. Marginal shaxs tushunchasi doirasida Chikago maktabi vakillari sotsiologik tadqiqotlar tarixida bir qator yangi ilmiy mulohazalarni ilgari surishdi. Jumladan, marginallik birlamchi ko'rinishda adaptatsiyani o'tay olmagan inson yoki begona shaxs sifatida qaralishi chegarasidan yangi, kengroq munosabatlar tizimiga qadam qo'ydi. Marginal shaxs ijtimoiylashuvi, jamoa o'rtasida ijtimoiy nizolar, begonani to'daga qabul qilishning ijtimoiy jihatlar, yangi jamoaga ko'nikish, birikish, turli norma va me'yorlarni qabul qilish yoki inkor etish jarayonidagi ijtimoiy-psixologik jihatlar tadqiq etildi.

R.Park tomonidan olib borilgan tahlillarda jamiyat tirik organizm va «chuqur biologik hodisa» sifatida namoyon bo'ladi. Uning nazariyasida sotsiologiyaning predmeti bu - evolyusiya jarayonida shakllanadigan jamoaviy xulq-atvor namunalari hisoblanadi. Bu nazariyaga ko'ra, jamiyat ijtimoiy (madaniy) darajadan tashqari, barcha ijtimoiy taraqqiyot negizida biotik omil[1- B.109-113] yotadi deb hisoblaydi. R.Park tomonidan taklif qilingan «marginal shaxs» konsepsiyasida biotik omil va unga asoslangan ekologik tartib muhim nazariy asosga ega. Unga ko'ra, inson sivilizatsiyasida ekologik tartibning asosini jamoaviy xatti-harakatlar sifatida migrasiya tashkil etadi.

Sotsiolog olimlar fikrlarini uyg'unlashtirganda marginallikka oid qo'yidagi xulosaviy klassifikatsiyaga ega.

Madaniy marginallashuv	u klassik ko'rinishga ega bo'lib, madaniyatlar to'qnashuvida yoki irq, elat, millat, etnik guruh va xalqlarning assimilyasiya jarayonlarida vujudga keladi. Ushbu turdagi marginallik shaxs ishtirok etadigan ikki madaniyatning qadriyatlar tizimi o'rtasidagi munosabatlarga asoslanadi, bu esa o'z-o'zini identifikatsiyalashga, ijtimoiy guruhdagi maqom va rolning noaniqligiga olib keladi.
Ijtimoiy roldagi marginallashuv	bu turdagi marginallik quyidagi hollarda yuzaga keladi: shaxs munosabatga kirishish uchun referent guruhga murojaat qilishga urinayotganda muvaffaqiyatsizlikka uchraganda; bir shaxs ikki ijtimoiy rollar o'rtasida bo'lish; marginal inson ba'zi professional guruhlar a'zo bo'layotganda inkor etilsa; bu turga, shuningdek, ijtimoiy tashkilotning asosiy oqimidan butunlay tashqarida bo'lgan ijtimoiy guruhlar (masalan, lo'lilar, uysizlar (BOMJ), migrantlar, uydan haydalgan yoki xo'rlanganlar va boshqalar) kiradi
Strukturaviy (tizimli) marginallashuv	jamiyatdagi ayrim ijtimoiy huquqdan mahrum bo'lgan yoki nochor qatlamlarning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy o'zligi holatidagi marginallik.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda sotsiolog olimlarining marginallikka oid qarashlarida o'xshashlik va bir birini to'ldiruvchi g'oyalarni kuzatish mumkin. Madaniy munosabatlar taraqqiyoti o'zgarib, boyib boruvchi hodisa. Ma'lum davrga kelganda, marginallikning negativ hosilasini

o'z davri uchun muhim sotsiologik tadqiqot ob'yekti sifatida dolzarb ahamiyat kasb etadi. O'tish davrida madaniy jarayonlar transformatsiyasi va jamiyatning tizimli o'zgarishi bilan marginallar asta sekin jamiyat sahnasiga kela boshlaydi.

ADABIYOTLAR

1. <https://www.google.co.uz/webhp> - интернетдаги глобал кидирув тизими
2. Park R.E. Human migration and the marginal man // American Journal of Sociology. Chicago, 1928. Vol. 33. № 6. P. 881-893.
3. Парк Р.Э. Личность и культурный конфликт // Социальные и гуманитарные науки. Сер. 11. Социология. 1998. № 2. С. 175-192.
4. Stonequist E.V. The Marginal Man: A Study in Personality and Culture Conflict. N.Y.: Charles Scribner's Sons, 1937. B 1961 г.
5. Hughes E.C. Social Change and Status Protest: An Essay on the Marginal Man // Hughes E.C. The Sociological Eye. Chicago, N.Y.: Aldine-Atherton, 1971. P. 220-228.
6. Зиммель Г. Эссе о чужаке // Социологическая теория: история, современность, перспективы. Альманах журнала «Социологическое обозрение». СПб.: «Владимир Даль», 2008. С. 7-13.
7. Шюц А. Чужак // Шюц А. Избранное: Мир, святающийся смыслом. М.: РОССПЭН, 2004. С. 533-549.
8. Джураев Дж.Р. (2023). Маргинализация современной молодежи в контексте социальных изменений. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3 (1), 58-66. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7563712>
9. Джураев Д. (2023). Маргинализация современной молодежи в контексте социальных изменений. Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture, 3(1 Part 2), 58-66.

10. Жураев, Ж. Р. (2023). Илмий оммада маргиналлашув атамасига оид турли ёндашувлар. Conferencea, 109-113
11. Hughes E.C. Social Change and Status Protest: An Essay on the Marginal Man // Hughes E.C. The Sociological Eye. Chicago, N.Y.: Aldine-Atherton, 1971. P. 220-228.
12. Жураев Ж. Р. (2023). Илмий оммада маргиналлашув атамасига оид турли ёндашувлар. Conferencea, 109-113.
13. Джураев Д. (2023). Маргинализация современной молодежи в контексте социальных изменений. Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture, 3(1 Part 2), 58-66.
14. Каримов Б.Ш., Бекмуродов М.Б. Мехр тушунчасининг ижтимоий муносабатларни консенсус даражасида юксалтиришдаги роли. Ижтимоий тадқиқотлар журнали. Электрон журнал, 1-махсус сон. Тошкент 2021. Б.5-15.
15. Джураев Д. (2023). Маргинализация современной молодежи в контексте социальных изменений. Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture, 3(1 Part 2), 58-66.
16. Каримов Б.Ш. Мехр маданияти: генезис, назария ва амалиёт. Монография. Бухоро нашриёти. 2021 й. 15,7 б.т.

UDK: 372.862

Qaxramon IBADULLAYEV,
*Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti Maktabgacha ta'lim fakulteti dekani,
fizika-matematika fanlari nomzodi
E-mail: ibadullaev@mail.ru
Pedagogika fanlari doktori, professor Z.Raximov taqrizi asosida*

PEDAGOGIK TA'LIM KLASTERI BO'YICHA XORIJ TAJRIBASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta'lim klasterlari bo'yicha xorijiy mamlakatlar tajribasi tahlil qilingan. Xorij tajribasi asosida milliy ta'lim tizimimizda pedagogik ta'limni klasterlashtirishning zarur shartlari asoslangan.

Kalit so'zlar: klaster, ta'lim klasteri, innovatsion ta'lim klasteri, pedagogik ta'lim klasteri, texnik universitetlar uyushmasi, klaster tasniflari.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ В КЛАСТЕРЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье анализируется опыт зарубежных стран в создании образовательных кластеров. На основе зарубежного опыта созданы необходимые условия для кластеризации педагогического образования в нашей национальной системе образования.

Ключевые слова: кластер, образовательный кластер, инновационный образовательный кластер, педагогический образовательный кластер, Ассоциация технических вузов, кластерные классификации.

FOREIGN EXPERIENCE IN THE CLUSTER OF PEDAGOGICAL EDUCATION

Annotation

This article analyzes the experience of foreign countries in creating educational clusters. On the basis of foreign experience, the necessary conditions have been created for clustering pedagogical education in our national education system.

Key words: cluster, educational cluster, innovative educational cluster, pedagogical educational cluster, Association of technical universities, cluster classifications.

Kirish. Ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshlikning oshishi sohaga zamonaviy innovatsion yondashuvlarning joriy etilishini kuchaytirdi. Innovatsiyalarni rivojlantirish, mintaqaviy va milliy iqtisodiyotlarning raqobatbardoshligini oshirishning samarali tashkiliy shakli bu klasterlardir. Xalqaro amaliyotda klaster tashabbuslarining tarqalishi va klaster rivojlanishi sohasidagi milliy siyosatlarining shakllanishi borasida Daniya, Norvegiya, Finlyandiya, Shvesiya kabi mamlakatlar sanoati klasterlar bilan to'liq yoki qisman qoplangan bo'lsa, Xitoy, Rossiya, Hindiston, Belarussiya, Qozog'iston kabi mamlakatlarda sanoatni klasterlashtirish jarayoni faol davom ettirilmoqda, ixtisoslashtirilgan axborot-tahlil infratuzilmalari yaratilmoqda. Yevropa klaster hamkorlik platformasining ma'lumotlariga ko'ra, 2017 yilda Yevropa Ittifoqida 460 ta klasterlar mavjud bo'lgan.

"Ta'lim klasteri" va "pedagogik ta'lim klasteri" tushunchalarining (terminlarining) 2020 yil 15 mart holatiga ingliz, rus va o'zbek tillarida Internet tarmog'i google qidiruv tizimidagi ishlatilish chastotasi quyidagicha: "ta'lim klasteri" – ingliz tilida 138 000 000, rus tilida 859 000, o'zbek tilida 26 100; "pedagogik ta'lim klasteri" – ingliz tilida 4 020 000, rus tilida 3 150 000, o'zbek tilida 11 700. Mavzuga murojaat o'zbek tilidan ko'ra ingliz tilida o'rtacha 3757 marta, rus tilida o'rtacha 106 marta ko'proqni tashkil qiladi. Ushbu ma'lumot qo'yilgan muammoning AQSh va Yevropada ancha keng o'rganilayotgani haqida muayyan tasavvurni beradi, deb o'ylaymiz.

O'rganilgan manbalarning ko'rsatishicha, ta'lim klasteri muammosi keyingi o'n yil davomida G'arb, jumladan Rossiya ta'lim tizimida tadqiqot predmeti bo'lib kelgan. Ingliz tilidagi manbalarning tahlili shuni ko'rsatdiki, ta'lim klasterlari amaliyotda keng qo'llanilmoqda, ammo muammo

bo'yicha nazariy tadqiqotlar yetarli darajada emas. Rus tilidagi adabiyotlar tahlili esa shuni ko'rsatadiki, Rossiyada nazariy tadqiqotchilar guruhi shakllangan va ilmiy tadqiqotlar olib borilgan, ammo ularni nashr qilish sur'at bir oz past ko'rsatkichni tashkil qiladi. Mavjud o'quv klasterlarining modellari Yevropa amaliyotida yetarli darajada mavjud. Klaster siyosati Rossiya amaliyotida asosan ularni shakllantirish va rivojlantirish tamoyiliga asoslanadi [1].

Rus tilida mavjud manbalarda ta'lim klasterlarining quyidagi ta'riflarini uchratish mumkin:

Innovatsion ta'lim klasteri – bu OTM, ilmiy tadqiqot markazlari, sanoat vakillarining ma'lum bir imtiyozlarga ega bo'lish maqsadida boshlang'ich ishlardan innovatsion tayyor mahsulotgacha bo'lgan ishlab chiqarish zanjirida o'zaro hamkorlikning ta'minlanishidir. [2]

Ta'lim klasteri – bu asosan zanjir ichidagi gorizontall ulanishlarga asoslangan ta'lim-texnologiya-ishlab chiqarish innovatsion zanjiridagi o'qitish, o'zaro ta'lim va mustaqil o'qitish vositalari tizimidir [3].

Ilmiy-ta'limiy klaster - uzluksiz ta'limning maktabdan ishlab chiqarishgacha bo'lgan yagona tizimi [4].

Ta'lim klasteri deganda "ish beruvchilar va o'quv yurtlarining o'zaro o'tuvchi dasturlar majmuasi yordamidagi aloqasi" tushuniladi [5].

Integratsiya shakllarini kengaytirish uzluksiz pedagogik ta'limni rivojlantirishning asosiy tendensiyalaridan biridir. Belarus Respublikasida uzluksiz pedagogik ta'limning zamonaviy tizimi rivojlanish tamoyilida ishlab chiqarish, bosqichlilik, ko'ptarmoqlilik va ko'p funksiyalilik kabi xususiyatlari bilan ajralib turadi. Shu bilan birgalikda ta'lim amaliyotini tahlil qilish natijasida aniqlangan quyidagi muammolar Belarus Respublikasi ta'lim tizimida klaster yondashuvini amaliyotga tatbiq etilishiga asos bo'ldi: